

Praktische Theologie 2017-2019

In de lange lijst van boeken in de hier te bespreken periode 2017-2019, te vinden aan het eind van dit trendbericht Praktische Theologie, neem ik vijf trends waar. De afzonderlijke boeken worden besproken in het Literatuurbericht, dat deze zomer 2020 op de website van *Handelingen* is te vinden. In dit Trendbericht kies ik ervoor om exemplarisch te werk te gaan.

Naast de vijf trends die ik waarneem zijn er de doorgaande empirische onderzoeken, in een stroom aan dissertaties, maar ook in journals als *International Journal of Practical Theology*, *Journal of Empirical Theology*, het Britse tijdschrift *Practical Theology*, het Duitstalige tijdschrift *Praktische Theologie*, het Zuid-Afrikaanse *Teologiese Studies / Theological Studies* en het Nederlandse tijdschrift *Handelingen* met, ook in een aantal bundels, een toenemende diversiteit aan onderzoeksthema's: interreligieuze ontmoetingen, autisme en Gods liefde, lichaamsbeelden van jongeren, intersectionaliteit, de betekenis van spiritualiteit voor het welzijn van *clergy*, christelijke droominterpretatie et cetera (Rooms & Bennett 2019).

In een aantal Duitstalige dissertaties komen eveneens concrete onderwerpen aan de orde: ervaringen van predikanten met collegiale groepen, waaruit blijkt dat voorgangers zeer sterk gehecht zijn aan hun eigen autonomie én bij onzekerheid behoefte hebben aan collegiaal advies, vooral als de groep mede door hen zelf georganiseerd is (Schnelle 2019); voorts, de praktijk van het theologiseren met kinderen (Kunze-Beiküfer); religiositeit en persoonlijke

religieuze en niet-religieuze rituelen van Oost-Duitse jongeren in een sterk seculiere context (Demmrich).

Ook in de bundel *Conundrums in Practical Theology*, die zich heel goed leent voor bespreking in praktisch-theologische onderzoeksgroepen, wordt een diversiteit aan thema's besproken, zij het dat het hier gaat om methodologische en fundamentele, complexe, en daarmee vrijwel 'onoplosbare' problemen, bijvoorbeeld met betrekking tot de theologische dimensie van *practices* (Beaudoin), de kansen en risico's van interdisciplinariteit (Mercer), de verhouding van academische kennis en praktijkkennis (Turpin) of de relatie tussen de beschrijvende en de normatieve taak van de praktische theologie (Stangeland-Kaufman). In zekere zin bouwt de bundel voort op een trend die ik in een vorig trendbericht beschreef, namelijk de telkens opnieuw ervaren noodzaak voor de praktische theologie om zich met haar eigen identiteit bezig te houden.

Ook Ward biedt in *Introducing Practical Theology* een overzicht van het hedendaagse veld. Ward heeft ook aandacht aan hoe christelijke geloofsgemeenschappen, in allerlei

vormen, dus inclusief experimenterende pioniersplekken, selecteren uit theologische tradities.

Eerste trend: concrete ervaringen als bron

De *eerste trend* in de hier besproken periode zie ik in de toenemende aandacht voor het theologiseren door gewone mensen, waarbij concrete ervaringen daarvoor de bron vormen. De verzamelde essays in de nieuwe *Blackwell Reader in Practical Theology* bijvoorbeeld, willen de *theological agency* van mensen serieus nemen en erkenning geven. *Lived theology* is het kernwoord. Praktische theologie richt zich daarbij methodisch op de kennis die in het reflecteren op *lived experiences* wordt opgedolven. Het gaat om praktische wijsheid of *phronèsis* (Miller-McLemore 2019, 209; Walton, in: Rooms & Bennett 2019, 113-125).

Heather Walton bijvoorbeeld onderzoekt de 'her-tovering' ('re-enchantment') van de wereld die leidt naar een 'hermeneutiek van de verwondering'. Zij wil de 'poëzie van het alledaagse' ontdekken, die gepaard gaat met het creëren van *phronèsis*. Zij laat daarbij overtuigend zien, dat zowel de empirische theologie als de feministische (praktische) theologie zich richten op *lived experience* en de hiermee samenhangende morele en religieuze betekenisgeving.

Ook in de bundel *Pastoral Theology and Care*, onder redactie van Nancy Ramsey, vormt het reflecteren op *lived experiences* de focus. Auteurs als Kathleen Greider, Phyllis Shepard en Nancy Ramsey laten hierbij zien hoe religieuze en levensbeschouwelijke pluraliteit, culturele en

etnische diversiteit, en zelfs conflict, evenals de posities die mensen daarin innemen, enerzijds *care* kunnen bemoeilijken, maar anderzijds openheid kunnen creëren voor de ander en voor een vreedzame omgang met elkaar, met openheid voor verschil ('peaceable inclusion of difference', Greider, in: Ramsey 2018, 102).

Theorievorming met betrekking tot intersectionaliteit, ook wel 'kruispuntdenken', blijkt daarbij behulpzaam, ook om binnen gemeenschappen de verschillen tussen individuen en hun verhalen en ervaringen goed waar te kunnen nemen. Het onderzoek van Greider naar een Israëliësch-Palestijns familieforum, waarin de nadruk ligt op het leren luisteren naar elkaars *lived experiences* van pijn en verlies vormt hiervan een indrukwekkend voorbeeld. Ook Shepard, in haar onderzoek naar de religieuze ervaringen van zwarte vrouwen, en Ramsey, in haar onderzoek naar co-construeren van sociale identiteiten in groepen en gemeenschappen en de machtsasymmetrie die daarin een rol speelt, maken van het concept intersectionaliteit gebruik.

Ook in andere publicaties is er ruim aandacht voor ervaringen van *ordinary people*. In een prachtige studie brengt Claire Wolfeich de *lived experiences* van moeders, zoals deze er zelf over schrijven, in gesprek met andere, met name rooms-katholieke theologische teksten, vooral de sociale ethiek. Wolfeich ziet de 'spiritual instinct or sense of the whole Church, including the laity' (*sensus fidelium*) als een gezaghebbende bron voor katholieke theologie (Wolfeich 2017, 105). Ook verrassend is hoe zij, met womanistische denkers aan haar zijde, de feministische critici van een patriarchaal

instituut oproept om te luisteren naar de stemmen van vrouwen die hun moederschap interpreteren in termen van sacraliteit, roeping of empowerment.

Overigens zijn het niet alleen kwalitatieve onderzoeken die zich richten op theologiseren en alledaagse spiritualiteit. Een hoogtepunt in de (kwantitatieve) empirische theologie is voor mij het boek van Mark Cartledge (2017). Op meesterlijke wijze brengt hij de spiritualiteit van de Pinksterbeweging, maar ook de attitudes van individuele charismatische en Pinksterchristenen ten aanzien van bijvoorbeeld de Triniteit, in beeld. Hij ontdekt ook verbanden, bijvoorbeeld tussen regelmatige kerkgang op zondagmorgen en genezingspraktijken: 'It supports research emphasizing the role that healing rituals have within the Sunday morning worship context' (Cartledge 2017, 193). Ook socialisatie in een milieu waarin God als liefhebbende 'significant other' wordt ervaren, met wie een directe relatie mogelijk is, speelt een grote rol in de betrokkenheid in de praktijk van gebedsgenezing. Sommige passages in dit boek, tjokvol co-efficiënten en tabellen, zijn lastig en tijdrovend om te lezen, maar wie kennis neemt van de analyses en resultaten, krijgt een verdiept inzicht in de Pinksterbeweging, met haar geheel eigen spiritualiteit.

Tweede trend: ervaringen van kwetsbaarheid

De tweede trend die ik waarneem, luidt dat het in deze ervaringen vooral gaat om kwetsbaarheid. Daarbij kunnen we denken aan crisiservaringen, ervaringen van verwonding en trauma,

maar ook om ervaringen met marginalisering, onderdrukking, onderschikking, uitbuiting en uitsluiting. Met name de ervaring van het gewond of buitengesloten zijn schept nieuwe theologische inzichten. In vrijwel ieder essay van de eerder genoemde *Reader* ligt hierop de nadruk, maar ook Wolfteich heeft in haar studie over moederschap aandacht voor het lijden en het klagen, vooral van slaven, maar ook van arme moeders, in heden en verleden ('*maternal theodicies*' en '*maternal lament*', Wolfteich 2017, 160).

Voor praktisch-theologisch onderzoek is het daarbij niet alleen nodig om waar te nemen, getuige te zijn en empathisch te begrijpen, maar ook om te verbeteren: kritiek leveren op dehumaniserende culturele en maatschappelijke ontwikkelingen, op negatieve culturele patronen, onderdrukking en onrecht én portretten bieden van *knowledge creation* en spiritualiteit in alledaagse ervaringen en in – een zeer interessant onderzoeksterrein – *popular religious practices*. Praktische theologie moet, ook door gebruik te maken van participatieve methoden als *action research* en *participatory action research*, uit zijn op bevrijding, waardigheid en het versterken van *agency*.

De aandacht voor kwetsbaarheid, verwonding en trauma, vinden we ook in het fascinerende etnografische onderzoek van Pamela Couture, dat zij in de jaren 2007-2014 in Congo uitvoerde. Als een 'denker op de achtergrond' of een, zoals zij het zelf aanduidt, '*spirit-writer*', geeft Couture een stem aan slachtoffers, maar ook aan degenen die vervuld van geloofsmoed, zorgzaamheid en grote creativiteit de veerkracht

Egon Schiele, 'Vrouwelijk naakt op de rug gezien', 1917, aquarel en potlood op papier

(*resilience*) van mensen hebben weten te versterken, zowel wanneer mensen moesten vluchten als wanneer zij ergens bescherming zochten. Couture 'vergezelt hun ziel' (Couture 2016, 18) om de 'betekenissen' die door de 78 getuigen uit Kamina in verschillende interviews gecommuniceerd worden, te 'ondersteunen'.

We horen van hun klacht én hoop, van liederen en gebeden, van rituelen en symbolen. We zien christenen op het platteland van Congo verschijnen als een *community of care* en stap voor stap, maaltijd na maaltijd, en met grote risico's, zoekend naar vrede. Het christelijk geloof én *indigenous spiritual traditions*, onder meer de toestemming van voorouders, én het onderhandelen tussen of harmoniseren van geloof en spirituele tradities, spelen hierbij een grote rol.

Vuistdik is ook de bundel essays over de respons van christelijke geloofsgemeenschappen op rampen en tragedies, en de bijbehorende trauma's, zoals deze zich voordoen in geloofsgemeenschappen of in hun directe nabijheid (Warner et al. 2020). De onderzoekers benadrukken hoe belangrijk de lokale presentie is van een geloofsgemeenschap, hoe klein ook, bij rampen. Een gemeente of parochie kan zich, zo blijkt uit vele voorbeelden, aanbieden als een zorggemeenschap die begeleiding biedt, rituelen ontwerpt en ruimte biedt voor gebed en klacht. Opvallend is ook hoe de gemeenschappen en haar leiding de teksten van Schrift en traditie bevragen en aftasten naar een nieuw betekenisvolle verbinding tussen God en het lijden.

Derde trend: de rol van lichamelijke

Ten derde, in deze ervaringen speelt lichamelijke een grote rol. Phyllis Shepard spreekt over 'grounding and expanding our knowledge in the experience of raced bodies' (Shepard, in: Miller-McLemore 2019) en Elaine Graham stelt dat lichamen 'epifanieën

van betekenis' bieden. Praktische theologie moet focussen op 'the disclosive nature of pain and suffering'. Lichamelijke ervaringen van kwetsbaarheid, verlies en pijn, kunnen een bron zijn van openbaring en daarmee van Godskennis. Lichamelijke beperkingen (*disabilities*) krijgen daarmee ook een nieuwe betekenis.

In studies van John Swinton en van Hathaway & Kishekwa ligt daarop de nadruk, al heeft de tweede publicatie vooral oog voor de consequenties voor het op een inclusieve wijze kerk-zijn en het 'benutten' van de gaven van mensen met een beperking (Hathaway & Kishekwa 2019, 140ff), terwijl de eerste fijnzinnig en fascinerend reflecteert op tijd ('mensen zijn slechts tijdelijk onbeperkt', Swinton 2016, 7), de hemel in relatie tot identiteit, de fragiele hersenen, en de beweging van inclusiviteit náár liefde, discipelschap en roeping, nadrukkelijk ook van mensen met een beperking. John Swinton heeft het laatste hoofdstuk, over rituelen als 'ingangen in de tijd van God', geschreven met vriend en collega Tonya Whaley, die traumatische hersenschade opliep met bijbehorende verandering van haar persoonlijkheid.

Vierde trend: reflexiviteit is belangrijk

De vierde trend in de hier besproken literatuur houdt in, dat reflexiviteit, de eerlijke en transparante zelfreflectie dóór de onderzoeker, belangrijk wordt geacht, ook als een remedie tegen het gevaar van wat aangeduid wordt als *epistemic violence*. Het gaat bij dit laatste om een term van Ghivatri Spivak die bijvoorbeeld

wordt uitgewerkt in het belangrijke werk van Courtney Goto, zowel in de bundel *Conundrums in Practical Theology* als in haar boek *Taking on Practical Theology* (Goto 2019). Goto stelt dat praktisch theologen, terwijl ze denken dat hun onderzoek heilzaam is, vaak blind zijn hoezeer hun academische gewoonten, maar ook hun vooronderstellingen, (nobele en zelfs emancipatoire) doelstellingen, concepten, benaderingen en methoden, vormen van macht bevatten. Goto demonstreert dit door een uitvoerige en gedetailleerde analyse van het, binnen de praktische theologie, door velen onproblematisch geachte begrip 'context' (Goto 2018, 5). Zij is ook uiterst kritisch wanneer praktisch theologen zich positioneren als "benevolent outsiders", die het met hun expertise beter weten dan de 'natives' – in verschillende betekenissen – die zij onderzoeken (Goto 2018, 151). Goto waarschuwt ook om beschrijvingen, 'representations', niet als identiek te beschouwen met wat zij 'representeren' (Goto 2018, 166). Een voorbeeld van goed onderzoek ziet Goto in het werk van Mary McClintock Fulkerson, die liet zien hoe zij zich geïnterrumpeerd wist en leerde van de mensen in haar onderzoek, en zich bewust werd van haar 'witheid' en klasse-bepaaldheid, maar Goto is kritisch ten aanzien van Fulkerson, omdat de gemeente die zij onderzocht geen rol kreeg in de analyse.

Reflexiviteit krijgt ook opvallend veel aandacht in *Invitation to Research in Practical Theology* (Bennet, Graham, Pattison & Walton 2018). Het boek volgt – met vele voorbeelden – alle fasen van en beslismomenten onderzoek, biedt een rijke schat aan onderzoeksmethoden,

maar focust ook op de onderzoeker zelf. We vinden in dit boek behulpzame lijstjes van vragen die helpen bij het kritische zelfonderzoek van de praktisch theologen. Het gaat erom de impact van academische situering, klasse, gender, etniciteit, seksuele identiteit, cultuur, geloof en aangehangen ideologie op het zelf van de onderzoeker, en daarmee op diens onderzoek en de relaties met de onderzochte subjecten, op het spoor te komen. In deze lijn stelt Goto, dat een onderzoeker consequent 'ik' moet zeggen en zelfkritisch moet zijn naar de verborgen machtsuitoefening in het onderzoek. In haar boek neemt zij het verborgen racisme als uitgangspunt (Goto 2018, xx) en, zo laat zij zien, reflexiviteit op zich is niet voldoende, als de onderzochte subjecten niet ook zelf co-researcher worden in het onderzoek. In mijn nieuwe boek *Collaborative Practical Theology* (2020) vormt dit een rode draad, waarbij ik baat had bij de inzichten van Ruth Nichols. Deze antropologe, die etnografisch onderzoek deed in en mét Aboriginal gemeenschappen, onderscheidt een drievoudige reflexiviteit: *self-reflexivity*, *inter-personal* en *collective reflexivity*.

Vijfde trend: creatieve en participatieve onderzoeksmethoden

In de lijn van deze trend, waarin het subjectieve perspectief van de onderzoeker een centrale plek krijgt, zien we – en dat is de vijfde trend in de praktische theologie – nieuwe onderzoeksmethoden opkomen: auto-ethnografie, workshops, kunstzinnige en creatieve schrijfmethoden en *collaborative* of participatieve methoden.

Clare Wolfeich analyseert spirituele autobiografieën, maar ook brieven en levensboeken als vormen waarin moeders over hun ervaringen schrijven (Wolfeich 2017, 50).

Mark Pryce (2019) introduceert het werken met gedichten – in kleine groepen – in de permanente educatie van *clergy*; hij duidt deze groepen aan als Reflective Practice Poetry Groups (RPPG) en analyseert vervolgens, met behulp van participerende observatie, review questionnaires en semi-gestructureerde interviews binnen een *grounded theory*-benadering, hoe hun reflectie op hun praktijkervaringen door poëzie als bron te gebruiken wordt gefaciliteerd. Een RPPG, opgevat als een *reflective space*, werkt volgens een helder protocol (Pryce 2019, 61ff). Bepaalde gedichten blijken vervolgens een grotere 'generative capacity' te hebben dan andere, maar ook gedichten die in eerste instantie minder effectief leken, kunnen lang doorwerken: 'echo across days and weeks after a session' (Pryce 2019, 67).

Gedichten die deelnemers zelf uitkiezen, blijken bij te dragen aan een rijker repertoire van gedichten ten behoeve van reflectie. De dynamiek van de groep blijkt ook een rol te spelen, vaak stimulerend, soms ook blokkerend. Pryce bepleit een vorm van praktisch theologie, die oog heeft voor de evocerende macht van de taal, het potentieel van woorden en de verbeelding. In zijn boek komen ook een aantal gedichten voor die hij zelf heeft geschreven. Het zijn gedichten die teweeggebracht zijn door zijn onderzoek: 'auto-ethnographic poetry' (Pryce 2019, 35).

Literatuur

- (in LB = grotendeels besproken in Literatuurbericht, zie www.handelingen.com)
- Couture, P. (2016). *We Are Not All Victims. Local Peacebuilding in the Democratic Republic of Congo*. Münster/Zürich/Wien: LIT.
- Bennet, Z., Graham, E., Pattison, S. & Walton, H. (2018). *Invitation to Research in Practical Theology*. Abingdon, Oxon / New York, NY: Routledge.
- Bush, J.E. Jr. (2016). *Practical Theology in Church and Society*. Eugene (OR): Cascade Books (in LB).
- Cartledge, M. (2017). *Narratives and Numbers: Empirical Studies of Pentecostal and Charismatic Christianity*. Leiden: Brill.
- Dames, G. (2016). *Towards a contextual transformational practical theology for leadership education in South Africa*. Wien / Zürich: LIT-Verlag (in LB).
- Demmrich, Sarah (2016). *Religiosität und Rituale. Empirische Untersuchungen an ostdeutschen Jugendlichen*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Engemann, W. (Hrsg.). (2017). *Die Praktische Theologie Otto Haendlers. Spurensicherung eines Epochenwechsels*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt (in LB).
- Forrester, D.B. (2018). *Forrester on Christian Ethics and Practical Theology. Collected Writings on Christianity, India, and the Social Order*. Abingdon, UK / New York, NY: Ashgate (in LB).
- Goto, C.T. (2018). *Taking on Practical Theology. The Idolization of Context and the Hope of Community*. Leiden: Brill.
- Grethlein, Chr. (2018). *Christsein als Lebensform. Eine Studie zur Grundlegung der Praktischen Theologie*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Hathaway, B. & Kishkeva, F. (2019). *Included and Valued. A Practical Theology of Disability*. Carlisle: Langham.
- Kunze-Beiküfner (2017). *Kindertheologisch-sensitiver Responsivität pädagogischer Fachkräfte in Kindertagesstätten*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Maher, A. (ed.) (2018). *Faith and the Political in the Post-Secular Age*. Bayswater, Vic. Australia: Coventry Press (in LB).
- Mercer, J.A. & Miller-McLemore, B.J. (2016). *Conundrums in Practical Theology*. Leiden: Brill.
- Miller-McLemore, B.J. (ed.) (2019). *The Wiley-Blackwell Reader in Practical Theology*. Hoboken, NJ / Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Pryce, M. (2019). *Poetry Practical Theology and Reflective Practice*. London/New York: Routledge.
- Ramsey, N. (2018). *Pastoral Theology and Care. Critical Trajectories in Theory and Practice*. Chichester, UK / Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.

ACTUEEL

WWW.HANDELINGEN.COM

In deze coronacrisis is het niet mogelijk een actuele agenda te geven. Op de website vindt u de nodige informatie.

Op deze website kunt u ook grasduinen in eerder verschenen nummers van *Handelingen* en Literatuurberichten.

Ook kunt u er putten uit een aantal beeldmeditaties met beeld in kleur, te gebruiken als bemoediging of meditatief moment.

- Rooms, N. & Bennett, Z. (2019). *Practical Theology in Progress. Showcasing an Emerging Discipline*. London / New York: Routledge (in LB).
- Schnelle, R. (2019). *Gemeinsam autonom sein. Eine Untersuchung zu kollegiale Gruppen im Pfarrberuf*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt (in LB).
- Swinton, J. (2016). *Becoming Friends of Time. Disability, Timefulness and Gentle Discipleship*. Waco, Texas: Baylor.
- Ward, P. (2017). *Introducing Practical Theology: Mission, Ministry, and the Life of the Church*. Baker Publishing Group: Michigan.
- Warner, M., Southgate, Chr., Grosch-Miller, C.A. & Ison, H. (eds.) (2020). *Tragedies and Christian Congregations. The Practical Theology of Trauma*. Abingdon, Oxon / New York, NY: Routledge.
- Wolfteich, C.E. (2017). *Mothering, Public Leadership, and Women's Life Writing*. Leiden: Brill.

Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, locatie Groningen.
E hpderoest@pthu.nl